

Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Zeki KARTAL

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
zkartal@ogu.edu.tr

Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Özet

Bu çalışmada, farklı okullardan olan Marx ve Rostow'un aşamalar kuramı, farklı iki gelişme konsepti mi, yoksa aynı gelişme konseptinin varyasyonları mı olduğu sorusuna cevap arandı. Çalışmanın amacını, her iki modelin de istikametinin ve son varış noktalarının aynı olduğunu göstermek oluşturdu. Araştırma sorusuna aranan cevaba ve istenilen sonuca ulaşılabilmesi için Marx'ın ve Rostow'un aşamalar kuramı ele alınarak ortak özelliklerinin belirlenmesine çalışıldı.

Rostow'un ve Marksist yazarların toplumsal biçimlenme özellikleri üzerine yaptıkları tüm metotsal ve teorik araştırmaların Avrupa merkezci düşünce sistemine dayandığı ve her iki gelişme modelindeki toplumsal formasyonların üretici güçleri arasında bir fark bulunmadığı görüldü.

Bahsedilen toplumsal formasyonlarda ilerleme ve gelişmenin son durağı olan ve sermaye birikimine dayanan Avrupa sanayi medeniyetine ulaşılması amaçlanmaktaydı. Gerçekleştirilen endüstriyel modellerde sadece dilin kullanımı açısından bir fark vardı: Marksist gelişme modeli=sosyalist sanayi medeniyeti Rostow'un Gelişme modeli = kapitalist sanayi medeniyeti Marx'ın ve Rostow'un gelişme modelleri üretime ve özellikle de sanayi üretimine daha doğrusu sermaye malları üretimine büyük önem ve öncelik atfettiler. Her iki gelişme modelinde de üretim benzer bir iktisat mantığı ile fonksiyon gösterdi. Buradan hareketle bu modellerin birbirlerinden farklı ve birbirinin alternatifi olmaktan ziyade aynı gelişme konseptinin iki varyasyonu olmaktan öteye geçemediler.

Anahtar Kavramlar:: Toplumsal Formasyon, Üretim Tarzı, Modernizm, Aşamalar teorisi

Society Stage Theories in Marxist and Bourgeois Development Theories: A Comparative Analysis

Abstract

This paper looked for an answer to the question stated as "Were Rostow's stages of growth and Marx's theory of history two different development concepts or variations of the same development concept?" The purpose of this paper was showing that the direction and the destination of both models were the same through analysis of common points in both theories.

It was seen that Rostow's and Marxist writers' all methodical and theoretical research about societal formation characteristics were based on Euro-centralist thought system. There were also no differences between the forces of production for social formations in each development model.

The goal of both societal formations was Europe industry civilization that was the last station of the advancement and development and based on the capital accumulation in the industrial models realized, the only difference was pertaining to the use of language: Marxist Development Model= Socialist industry civilization, Rostow's development = Capitalist industry civilization.

The development models of Marx and Rostow attributed great importance and priority to production, especially industry production; in more accurate words, capital goods production. In both development models, production functioned with similar economy logic. As a result, the two models could not go beyond being two variations of the same development concept rather than being distinctive and alternative to each other.

Keywords: Social Formation, Mode of Production, Modernism, Stages Theory

1. Giriş

Müşterek bir ad olan “modernizm teorisi” bir üst kavram olarak, gelenek ve modernizm arasındaki çelişkiler tarafından belirlenen birçok gelişmeci kuramsal düşünce saptamaları için uygun düşmektedir. Bunlar öyle bir gelişme tahayyülünden hareket etmektedirler ki, buna göre tüm insanlık için barbarlıktan medeniyete kadar cetvelsel bir gelişme vuku bulmaktadır. O halde tüm halklar aynı gelişme çizgisini takip etmekte ve “Gelişmiş Ülkeler” “gelişmekte olan ülkelerin” henüz daha başında olduğu bir süreci evvelce yaşamıştır. Bu konseptte göre modernizm, gelişmekte olan ülkelerin modern sanayi ülkelerine doğru gelişmeleri manasına gelmekte; bu örnekten sapan her şey eksik veya azgelişmiş olmalıdır (Knall ve Wagner, 1986: 34).

Bu bağlamda aşamalar teorisi modernizm teorilerinin müstesna bir karakterini sembolize etmektedir. Bu pozisyonun temsilcileri insanlık tarihinin gelişiminin doğrusal ilerlemediğini bilakis kendi içinde farklı aşamalardan geçerek bu günlere geldiğini kabul etmektedirler. Bu arada bu yazarların çoğu zorunlu bir gelişim yasasını var saymaktadır. 19. yüzyılda K. Knis, F. List ve B. Hildebrand gibi yazarlar iktisadi gelişmenin seyrini bu tür aşamalarda kavramsallaştırmıştır. Karl Marx’ta da bu eğilimin izleri görülmektedir (Knall ve Wagner, 1986: 36).

Gelişme kavramının doğa tarihli ve biyolojik kökenli yorumundan vazgeçiş, Marx’ta en yüksek aşamasını yaşamıştır. Marx, tarihi sınıflar mücadelesinin tarihi olarak ilan etmiştir (Marx-Engels, 1848). Marx’ta gelişme ve devrim birbirini dışlamamakta, aksine birbirine hizmet etmektedir. Çünkü ona göre her türlü tarihsel gelişme sınıf çelişkisine dayanmaktadır. Buradan hareketle tarihe planlı, kontrollü ve gelişenli, devrci bir müdahale mümkündür. Yani Marx’a göre tarih her zaman yapılabilirdir. Böylece gelişme kavramı bilinçli politik eylemin alanına girmiş ve artık teorik düşünceyle sınırlı kalmamıştır (Brunner, Conze ve Kosselleck, 1975: 224). İnsanlığın kurtuluşu, tarihin amacı olarak Komünist Manifesto’da bildiri olarak formüle edilmiştir. Burada “tarihi misyon” nispeten mekanik bir “ilerleme” kavramı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik gelişmenin kapitalist ülkelerin gelişme aşamalarının silsilesine göre gerçekleştiği ve bu aşamalardan şimdiki gelişmiş ülkelerin çok önceden geçtikleri ve bugün “azgelişmiş ülkeler” diye tanımlanan ülkelerin de tarihin ilk aşamaları olarak adlandırılan bir aşamada bulunduğu genel olarak kabul görmektedir (Frank, 1973: 91).

Marx ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist-komünist olmak üzere beş toplumsal formasyondan bahsetmektedir. Gerçi Marx için sosyalizme geçişin tek ön koşulu Batı kapitalizmi olmamasına rağmen (Biermann ve Kößler, 1977: 36) Marxistler sosyalizmi gelişme ve sanayileşme teorileri olarak algılamakta olup,

batılı sanayi sivilizasyonu tarafından oluşturulan sanayi kompleksini sosyalizm için ön koşul olarak ileri sürerek tarihe müdahale etmektedirler.

Diğer taraftan Marx'ın aşamalar teorisine alternatif olarak, ekonomik aşamalar teorisinin en genç temsilcisi olan Walt W. Rostow da ardışık beş toplumsal formasyon ileri sürmektedir: geleneksel aşama, harekete geçiş aşaması, kalkış aşaması (Take-off), olgunluk aşaması, kitle tüketimi-olgunluk aşaması (Rostow, 1960). Rostow'un tezinin modernizm teorisine ilişkisi, geleneksel toplumun birçok aşamalardan geçerek modernizme doğru yol almasıdır (Knall ve Wagner, 1986: 36). Rostow, tüm ülkelerin farklı zamanlarda tarım ülkesinden sanayi ülkesine doğru dönüşeceği sonucuna varmaktadır. Bunu ifade ederken, teorisinin çıkış noktasını günümüzdeki gelişmiş Batılı sanayi ülkeleri oluşturmaktadır (Manisalı, 1978: 62).

Bu çalışmanın mevcut çalışmalardan farkı iki modelin de istikametinin ve varış noktalarının aynı olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle çalışmada, farklı okullardan olan Marx'ın ve Rostow'un aşamalar kuramı, farklı iki gelişme konsepti mi yoksa aynı gelişme konseptinin varyasyonları mı? Sorusuna cevap aranmaktadır. Bunun için her iki aşamalar kuramı ele alınarak, ortak özelliklerinin belirlenmesine çalışılmaktadır.

2. Marx'ın Aşamalar Teorisi

Karl Marx kendi aşamalar teorisine sadece mantıksal ama tarihsel olmayan bir tutarlılık atfeden 19. yüzyılın tek aşamalar teorisini olarak gösterilmektedir. Salin (1968: 25) onun diyalektiğe rağmen tarihin spontane özgürlüğünü önceden gördüğünü ve aşama atlama imkanını kabul ettiğini söylemektedir. Bu konuda da Rusya örneğini vermektedir. Aşağıda özellikle Marxsızımın Stalinist yorumunun tarihsel zorunluluk olarak gördüğü toplumsal aşamalar aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

2.1. Üretim Biçimleri

Amin (1975: 11) Marx'ın üretim biçimi kavramının soyut bir kavram olduğunu belirttikten sonra yazarın bu kavramın ilk medeni toplumdan kapitalizme kadar uzanan tüm medeniyet tarihinin tarihsel seyir sırası üzerine bir saptamada bulunmadığını söylemektedir.

Kapitalizm, pazarların ve üretimin sürekli genişlemesi için ölçsüz bir dürtüye sahipken (Marx, 1953: 240), Marx'a göre eski zamanların üretim biçimleri olan özellikle "Asya tipi üretim tarzı" (Marx, MEW, 28. Bd. : 268) ve feodalizm durağan bir özellik göstermektedir.

Hiçbir üretim tarzı hiçbir zaman saf bir biçimde bulunmamaktadır: Tarihsel toplumlar farklı üretim biçimlerini birbirleriyle kombine eden ve aynı zamanda uzak

ticaret üzerinden başka toplumlarla ilişkiler kurup organize eden “formasyonlardır” (Amin,1975:13). Bundan dolayı vergiye bağlı dominant üretim biçimleriyle (erken feodal) kölecilik ve hatta kapitalist üretim biçimleriyle ilişki içerisinde olan basit mal üreticilerinin üretim biçimi bulunmaktadır. Kural odur ki, eğer kölecilik vergiye bağlı dominant bir üretim biçimi ile ilintiliyse (hatta bizzat Amerika’da 1865’e kadar olan kapitalist üretim biçimiyle), benzer bir şekilde dominant bir üretim biçimi olmayabilir. Fakat istisnai durumlarda gerçekten de klasik antik çağda olduğu gibi dominant üretim biçimi olabilmektedir (Amin, 1975:13).

Tjaden ve Tjaden-Steinhauer’in (1973: 33) yorumuna göre de Marx ekonomik toplum formasyonunu, kapitalist üretim biçimi tarafından kurulan toplum formasyonu gibi, çeşitli üretim biçimlerinin gelişme silsilesinde görmektedir. Bu belirli bir Asya tipi üretim tarzından eski Avrupa antik üretim tarzına; Batı Avrupa feodalizmi üzerinden modern burjuva üretim biçimine kadar uzanmaktadır ve tek bir ekonomik toplum formasyonunun veya ikincil formasyonun birbirini takip eden “ilerici dönemlerini” oluşturmaktadır. Buradaki mesele, toplum tarihinin kapitalizmin gelişimi için belirtilen ve evrensel olmayan yolu olmasıdır. Şüphesiz Marx kişisel olarak görünüşte bu yolu doğal ve tarihsel olarak düşünmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Zorunlu-yasal modernleşme sürecinin, kendi tekil aşamasından sapma gösteren toplumları kendi modernizm ilgisi içerisinde tutması gerekmektedir. İlerleme efsanesi ve Avrupa merkezilik kuşkusuz bu tasarının esastan eleştirilecek özellikleri olmasıdır. Bizatihi Marx’ın kendisinde de bu yaklaşımın izleri sorgulanmalıdır. Bu yalnızca teorik nedenlerle değil aynı zamanda pratik nedenlerle de yapılmalıdır. Çünkü bu ilerleme efsanesi ve Avrupa merkezilik; konseptin, her şeyden önce kapitalist formasyon ve üretim biçiminin, genel toplumsal kategoriler karşısında bağımsızlığına yol açmaktadır. Başka bir deyişle ilerleme efsanesi ve Avrupa merkezilik karşılıklı muamelenin ve doğayla etkileşimin kapitalist tarzının gizli bir yüceltisini içermektedir. Bu yüceltme marjinal ve mahrum halkların, ülkelerin karşısında çirkin bir politikaya dönüşebilmektedir.

Marx’ın toplum formasyonları üzerine olan görüşleri Stalin tarafından bilindiği üzere benzersiz bir şekilde tahrifata uğratılmaktadır. Kendisi, tarihte şimdiye kadar yalnızca üretim ilişkilerinin beş temel tipini tanımak istemektedir (Kurzer Lehergang der KPdSU (B), 1938). Özellikle Asya tipi üretim tarzına olan eleştirisi ve onu bertaraf etmesinin büyük bir politik tahrip etkisi yaptığı söylenmektedir (Tjaden ve Tjaden-Steinhauer, 1973: 32). Toplumsal formasyonların yukarıdaki yorumuna göre aşağıdaki beş toplumsal aşamanın ayırımına varılmaktadır:

2.1.1. İlkel Komünal Toplum

Bu toplum biçimleri diğerlerinin hepsinden önce gelmektedir. Ortak bir üretim biçimine sahip değildir. Bu ortak üretim biçimi önce çok zayıf olarak belirginleşen sınıf farklılığına yol açmaktadır. Bunlar ilkel komünizmden gelişmiş sınıflı toplumlara geçişte ara halka olarak görülmektedir. Bu ilk komünizm, işbölümünün ve artık

değerin “ilk negasyonu” olarak tanımlanabilmektedir. Negasyondan (sınıfsız toplum) pozisyona (sınıflı toplum) yavaş ve adım adım geçişin gerçekleşmesinden dolayı, ekolojik şartlara bağlı birçok farklı köy-kolektivist üretim biçimleri bulunmaktadır. Fakat ilkel komünal tüm üretim biçimleri aşağıdaki özellikleri göstermektedirler:

- İşin bireysel (küçük aile) veya kolektif (büyük aile) temelde organizasyonu ki burada önemli çalışma aletleri ve toprak, kabilenin kolektif mülkiyetinde bulunmaktadır. Bunun kullanımını herkes her durumda kesin kurallara göre hak etmektedir (aileler tarafından tahsis edilen parsellerin kullanımı ve benzeri gibi).
- Mal-para ilişkileri mevcut değildir. Bundan dolayı topluluk içerisinde üretimin dağılımı kurallara göre yapılmaktadır. Bu kurallar akraba ilişkileri sistemi ile sıkı bir bağlantı içerisinde bulunmaktadır (Amin,1975: 11).

Bu topluluklarda tüm üyelerin toprağa mutlaka aynı ölçüde ulaşma hakları bulunmamaktadır. Toprağın kullanımı üzerine aynı hak bu toplulukların en ilkelerinde bile hüküm sürmektedir. Fakat diğerlerinde bu hak hiyerarşik konuma göre sınıflandırılmaktadır. Belirli aileler veya kabileler daha iyi (daha elverişli veya büyük) parsellere, sahip olmaktadır. Burada ilk basit sınıf farklılaşması başlamaktadır. Oluşan hiyerarşi, genelinde politik hiyerarşiye veya dinsel güce sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Fakat köylü her zaman toprağın kullanım hakkına sahip olmaktadır: Tek başına herhangi bir kabileye ait olmak ona bu kabile toprağının bir parselini kullanma hakkını vermektedir. Bundan dolayı proleterleşme süreci başka bir ifadeyle üreticilerin üretim araçlarından ayrılması mümkün olmamaktadır (Amin, 1975: 12).

2.1.2. Köleci Toplum

Bu toplum formasyonunda kendi yeteneği ile çalışan insan alınıp satılan bir mal olarak muamele görmektedir. Çok az da olsa değişik zamanlarda ve bölgelerde ortaya çıkan köleci toplum köle işçiliğine dayanan bir üretim biçimine sahip bulunmaktadır. Köleci toplumda işçi yani köle çok önemli bir üretim aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Köle işinin üretimi topluluk içerisinde (ataerkil kölelik) ürün biçiminde olmayan mübadele ilişkilerinde veya ürün biçimindeki mübadele ilişkilerinde (geçmişte Yunan-Roma köleciliğinde olduğu gibi) dolaşıma girememektedir (Amin, 1975: 12). Ayrıca bu toplum biçiminde mülkiyet ilişkileri, toplumsal iş bölümü ve sınıfların ortaya çıktığı görülmektedir (İlkin, 1974: 51).

2.1.3. Feodal Toplum

Bu toplum biçiminde insan taşınmaz mallara bağlanmaktadır. Feodal beye bağımlı olarak çalışan köylünün emeğinin bir parçasına feodal bey tarafından el konulmaktadır (belirli günlerde feodal bey için çalışmak) veya köylü mahsulün bir

bölümünü aşar vergisi biçiminde feodal beye teslim etmektedir. Feodal üretim biçimi aşağıdaki özellikler tarafından belirlenmektedir: a) Toplum toprağı elden çıkarma hakkı olmayan toprak lordları ile ortakçı serfler olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. b) Toprak lordunun artık üretimden pay alması hukuksal ilkeler sayesinde olmaktadır, yoksa mal-para ilişkileri sayesinde değil. c) Toplumun temel hücrelerini oluşturan üretim biçimleri içerisinde mal-para ilişkileri mevcut değildir (Amin, 1975: 12).

Hangi sebepten olursa olsun, eğer feodal lord ortakçısının bir bölümünden ayrılırsa, ortakçı köylüsünü özgürleştirirse, daha doğrusu proleterleştirirse, çözülme bu üretim biçimini tehdit etmektedir.

2.1.4. Kapitalist Toplum

Kapitalist toplum biçiminde, üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyete dayanmaktadır (Stalin, 1938: 2). Üreticiler üzerinde, yani işgücü üzerinde artık özel mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. İşgücü metaya dönüşmektedir. İş gücünün sahibi iki kat daha özgür olmaktadır. Belirleyici olarak ekonomik büyüme ve sermaye birikimi kapitalist toplumun her aşamasında geçerliliğini korumaktadır.

2.1.5. Sosyalist ve Komünist Toplum

Sosyalist toplum biçiminde herkesin kendi verimliliğine göre toplumsal üretimden pay alması gerektiği öngörülmektedir. Toplumsal formasyonun daha sonraki yorumunda bir de komünist toplumdan bahsedilmektedir. Buna göre herkesin kendi ihtiyacına göre toplumsal üretimden pay alacağı söylenmektedir. Komünist Manifesto'da Marx ve Engels sosyalist toplumu ve komünist toplumu birbirinden ayırmaktadır. Ancak bu ayırımın Marks tarafından ileriye götürülerek, açılarak tamamlanmadığı görülmektedir.

Toplumsal formasyon kavramı Lenin tarafından temel kavram olarak açıklanmaktadır. Bu temel kavramın önce evrenselleştirici analizleri mümkün kılması gerekmektedir ki, bunun yanında elbette toplumun hangi genel özelliklerinin bu "temel kavramla" anlaşılacağı ve bunların hangilerinin muhtemelen sümen altında bırakılacağı düşünülmektedir (Tjadan ve Tjadan-Steinhauer, 1973: 32).

Rostow' un, 1950'li yılların sonlarında sistemin rekabetini ve soğuk savaşı ima eden "Marksist iktisat teorisine bir alternatif" alt başlığıyla, "ekonomik büyümenin aşamaları" adlı (Rostow, 1960) çalışması yayınlanmıştır. Bilimsel olarak çok itibarlı ve ikinci dünya savaşından sonraki batılı gelişme politikaları için ise siyaseten çok vahim olan Rostow' un bu çalışması modernizm teorilerinin girişte formüle edilen temel öncülleri için numune olma niteliğindedir. Aşağıda Rostow'un aşamalar teorisi karşılaştırılmak amacıyla kısaca tanıtılacaktır.

3. Rostow'un Aşamalar Teorisi

Rostow'un araştırma ilgisi modern toplumun oluşumu için burjuva toplum bilimcileri tarafından değerli sayılmıştır. Kendisi modern toplumun oluşumu üzerine gözlemlerden genel sonuçlar çıkarmak için, bir metot bulduğuna inanmakta ve ekonomik büyüme temelli gelişmenin genel bir teorisini tamamlamayı istemektedir. Geleneksel toplumdan modern topluma ilerleyen birden fazla aşamanın farkına varmakta ve tüm milletlerin, gecikmeli de olsa, geleneksel toplumdan modern sanayi toplumuna dönüşme mecburiyetinde olduğunu kabul etmektedir. Rostow'un ekonomik büyümenin aşamaları aynı zamanda toplumsal ilerlemenin de aşamalarıdır (Rostow, 1960: 28). Böylece yazar az gelişmiş ülkelerin farklı tarihsel ve yapısal özelliklerini önemsememektedir (Öztürk, 2005: 84). Diğer taraftan Rostow'un çalışmasının siyasal bir önemi de vardır. Bu da soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin az gelişmiş ülkelerin gelişmeleri için hazırladığı yardım programlarının zaruretine meşru bir gerekçe sunması olmaktadır (Gönel, 2010: 54). Yazar az gelişmiş ülkelerin gelişmiş batı toplumlarının gittiği yoldan giderek ekonomik kalkınma ve büyümeyi yakalayabileceklerini ileri sürerek aşağıdaki beş aşamadan bahsetmektedir (Taban ve Kar, 2014: 48):

3.1. Geleneksel Toplum

Bu toplumsal formasyonu yazar aşağıdaki gibi karakterize etmektedir (Rostow, 1960: 18):

- Newton öncesi bilim ve tekniğe dayanmaktadır.
- Kaynakların büyük bir oranı tarım ekonomisinde değerlendirilmektedir.
- Hiyerarşik bir toplumsal yapı mevcuttur.
- Kaderci bir değerler sistemi söz konusudur.
- Sınırlı bir dikey hareketlilik vardır.

Bu toplum biçiminde toplumsal ve politik güç ağırlıkla toprağın mülkiyetini elinde bulunduran sosyal grubun elinde yoğunlaşmıştır (Berber, 2006: 304).

3.2. Hazırlık Aşaması

İkinci aşamada ekonomik kalkış için ön koşullar hazırlanmaktadır (Rostow, 1960: 18 ve devamı). Bu durum pistteki bir uçağın kalkıştan önce kalkış için yeterli hıza ulaşma koşulu ile sembolize edilmektedir. Rostow bu toplum biçiminin özelliklerini şöyle özetlemektedir:

- Modern bilimin imkânlarından yararlanma
- Azalan marjinal hasılayı durdurma

- Toplumun kümülatif süreç tarafından başlatılan bolluğa ve karar imkanlarına sevinebilmesi
- Eğitimin en azından bazıları için kapsamlı olması
- Yatırım oranları artışının ilk defa gerçekleşmesi
- Bu dönemde toplumda var olan davranış biçiminin gelişmeyi teşvik edici şekilde dönüşümü gerçekleşmektedir. Dedeye tanınan imkân ve imkânsızlıklar neyse toruna da aynı imkân veya imkânsızlıkların tanınması anlayışı; diğer bir ifadeyle, böyle gelmiş böyle gider şeklinde ifade edilebilecek uzun vadeli ve etkili kadercilik fikri aşılmaktadır (Rostow, 1960: 19). Rostow'a göre, kar yapmak ve modernleşmek için tasarruf yapan risk alan, yeni girişimci tipleri ortaya çıkmaktadır (Rostow, 1960: 18 ve devamı).

Rostow'a göre geçiş sürecinin karakteri, genel olarak bir tarım toplumunda sanayi, ulaşım, ticaret ve hizmet sektörlerine ağırlık verilmesinde yatmaktadır. Tarım, nüfusu beslemek için yeterli miktarda besin maddesi üretmek zorundadır. Sanayi sektörü de tarım için makine ve gübre üretmektedir. Gelirler yaşam düzeyinin üzerinde durmaktadır. Yatırımların büyük bir bölümü teknik altyapıların genişletilmesine gitmektedir. Zira Rostow'a göre demiryollarının, limanların, yolların vs. yapımı ekonomik büyümenin koşullarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan yazar, hâlihazırda toplumda var olan sosyal sermayenin ekonomi dışı gelişme faktörlerinden meydana geldiğini söylemektedir. Bunlara örnek olarak yeni seçkin liderleri göstererek hatta bunların sömürge güçlerini geri çekilmeye zorlayacak kadar güçlü olduklarını ifade etmektedir (Rostow, 1960: 45). Bu aşamada hâkim olan toplumsal perspektif, doğal kaynaklardan üretim amacıyla azami ölçüde faydalanmaktır (İşgüden, 1995: 149).

3.3. Ekonomik Kalkış (Take off) Aşaması

Ekonomik kalkış aşaması gelişmekte olan ülkeler için önemli bir aşama olarak görülmektedir. Bu aşamada ekonomi kendiliğinden büyüyen bir ekonomiye dönüşmektedir ("self-sustained growth"). Rostow'a göre bu aşamaya ulaşmak, geleneksel toplumun ana karakteristiğinin yani politikasının, sosyal yapısının, belli bir dereceye kadar değer skalasının ve ekonomisinin de sürekli büyümeyi olanaklı kılacak şekilde değiştirilmesine bağlıdır (Rostow, 1960: 20). Bu aşamada ekonomik büyüme için gerekli koşullar Rostow'a göre tabiatıyla içseldir. Yüksek büyüme oranlarıyla bir veya daha fazla ekonomik branş biçimindeki ekonomik aktivite bölgeleri kümülatif bir büyüme sürecine neden olur. Bu aşamanın karakteristiği aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Üretken yatırımlardaki artış %5 veya %10'dan az ya da milli gelirden fazladır.
- Yüksek büyüme oranlı bir veya daha çok sanayi sektörünün gelişimi ve dinamik bir girişimcilik söz konusudur.

- Büyümeyle ilerleyen Siyasi, sosyal ve kurumsal bir çerçevenin varlığı veya hızlı oluşumu esastır (Rostow, 1960: 57).

3.4. Olgunluk Aşaması

Dördüncü aşamada uzun bir zaman dilimi üzerinden, modern tekniğin yardımı ile kaynakların büyük bir bölümünün etkin kullanıldığı, sürekli fakat aynı zamanda dalgalı bir büyümeye ulaşılmaktadır (Rostow, 1960: 78). Bu aşamada milli gelirin yaklaşık %10- %20 arası sürekli yatırım yapılacak (Rostow, 1960: 78), bunla birlikte belirleyici olarak ekonomik büyüme geçerli olacaktır. Rostow bu aşamada meselenin işgücü sayısının artmasına dayanan bir büyüme değil de, yoğun bir büyümenin olduğundan hareket etmektedir. Rostow'a göre, kalkış aşamasından olgunluk aşamasına kadar olan bir topluma ulaşmak yaklaşık 60 yıl sürmektedir (Rostow, 1960: 31).

3.5. Kitlesele Tüketim Aşaması ve Kitlesele Tüketim Çağından Sonraki Aşama

Kitlesele tüketim beşinci aşamaya kendi adını veren bir gerçekliktir. Kitlesele tüketim aşamasında kişi başına düşen milli gelir, insanların büyük çoğunluğunun beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarından daha fazlasını giderebilecekleri bir noktaya kadar artmaktadır (Rostow, 1960: 26). Bu aşamada politika çeşitli imkânlar sunmaktadır. Bir toplum ya militarist ve dış politika aracılığıyla dışarda güç olmaya çaba sarf eder ya da bir refah devletine dönüşür veyahut Batı Avrupa, ABD ve Japonya gibi kitle tüketim toplumu olur (Knall ve Wagner, 1986: 37). Dayanıklı tüketim malı üretimi yapan ve alan ile hizmet üretimi yapan ve alan sektörler, öncü sektörler olur. Rostow ABD'de 1913/14 yıllarında Henry Ford tarafından gerçekleştirilen seri üretim uygulamasını, kitlesele tüketim aşamasına geçiş olarak görmektedir. Bu büyüme aşaması önce 1920'li yıllarda ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ilk on yılda (1946-1956) kendi mantıksal başarısını yaşadı (Rostow, 1960: 26 ve devamı).

Rostow altıncı aşamayı başlangıçta çok muğlak bir şekilde kitle tüketim çağının karşı tarafı olarak adlandırmış, kitabının yayınlanmasından birkaç yıl sonra refah, serbest zaman, eğitim vs. ağırlıklı bir "yaşam kalitesi arayışı" olarak değiştirmiştir (Knall ve Wagner, 1986, S. 37). Bu aşama kendini dayanıklı tüketim malları için azalan son birim yararı (doyum noktası) ile karakterize etmektedir. Modern bir hizmet sektörü oluşmaktadır.

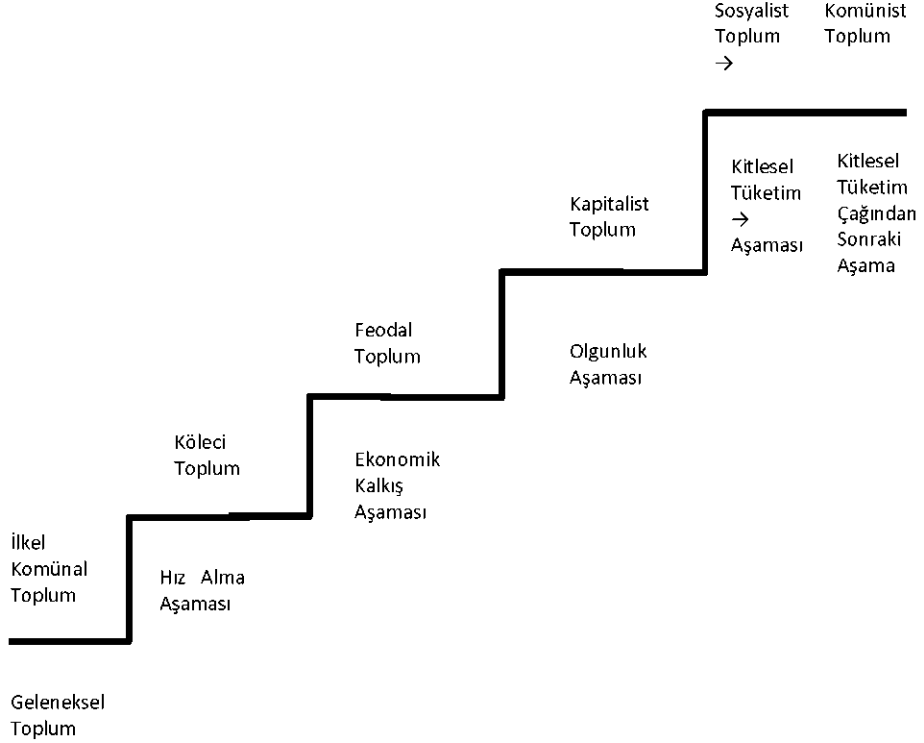
4. Sonuç

Tarihsel materyalizmin Marksist teorisinde toplumsal formasyon kavramı önemli bir rol oynamaktadır. Bununla somut bir toplumun sosyo-ekonomik koşullarının kapsamı belirtilmektedir (Stöhr, 2008). Marx'a göre tüm toplum biçimlerinde belirli

bir üretim biçimi toplumun ekonomik alt yapısını oluşturmaktadır. Bu düşünceye göre ekonomik ilişkiler yapısal ve son tahlilde belirleyici olarak diğer tüm toplumsal tezahürleri etkilemektedir. Marx'a göre her tarihsel toplum biçimi "toplumsal mücadelenin motoru" olarak tanımlanan sınıf mücadeleleri (devrim) tarafından karakterize edilmektedir. Buradan hareketle Marksist düşünce gelişme aşamaları olarak ilkel komünal toplumdaki başlayarak köleci, feodal ve kapitalist toplum üzerinden sosyalist-komünist topluma kadar ("beş aşamalı şema") toplumsal formasyonların tarihsel-zorunlu ve sonlu dizisinde basamaklı bir biçimde ilerleme modelinden bahsetmektedir. Buradan hareketle Marksistler Marx'ın formasyon teorisini modern toplum biliminin en tutarlı ve bütünsel sistemi olarak uygulamaktadır. Uzun zaman modern Marksist tarih araştırması çok dar bir şekilde "beş aşama şemasına" dayandırılarak, tarihsel gerçekliğin basit bir şekilde Marksist tarih dogmasının içine sıkıştırıldığı ve tahrif edildiği görülmektedir (Hassel,1990). Bunlara ilaveten şunu da söylemek gerekir: Toplumsal formasyonların sırası, tarihin gerçek ve dolaysız akışı yerine tarihsel süreçlerin temel yapısına rağmen tarihsel materyalizmin bakışına ve yorumuna denk düşmektedir. Ekonomik toplum formasyonları Marksistlere göre tarih yazımının mantıksal-teorik iskeletini oluşturmakla birlikte gelişmeyi idealize edilmiş biçimiyle tekrar vermektedir. Böylece toplum formasyonunun bütünselliği her defasında kendi tamamlanmamış eksik tatbikatıyla karşı karşıya durmaktadır (Stöhr, 2008). Tam da kapitalizm öncesi formasyonlar ne "beş-aşama- şemasının" öngördüğü gibi ne de biçimde sıralamada tarihsel olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Formasyon teorilerinin temel prensiplerini sorgulamak bu çalışmanın çerçevesini aşmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren birbirine alternatif olarak algılanan Marks'ın ve Rostow'un aşamalar teorisinin temel prensipleri genişletilerek yeniden yorumlama çabasına girilmiştir. Bu durum toplumu ikisinden birine mahkûm etme noktasına getirmektedir. Buradan kurtulabilmek ve yeni bir toplumsal tasarım ortaya koyabilmek için her iki formasyon teorisinin kaynaklarının aynı olduğunu ve esasta farklı olmadıklarını göstermek önem arz etmektedir.

Şekil 1.

Marks ile Rostow'un toplumsal tarih ve gelişme aşamalarının muhtevasına bakıldığında ve yukarıdaki gibi şemaya döküldüğünde, esasta benzer oldukları görülmektedir. Rostow'un ve Marksist yazarların Toplumsal biçimlenme karakterleri üzerine yaptıkları tüm metodik ve teorik araştırmaların çıkış noktasını, kaynağını ve örneğini Avrupa oluşturmaktadır. Rostow'un ve Marksist yazarların aşamalar teorisinde "gelişmekte olan ülkeler" diye tabir edilen Avrupa dışı ülkelerin önüne varılacak nihai bir gelecek konulmaktadır. Bu nihai gelecek ise batı toplumlarının vardığı sermaye birikimine dayalı sanayi medeniyeti olarak gösterilmektedir. Her iki teoride de "gelişmekte olan ülkelerin" kurtuluşunun Batıdan geçtiği, ilerlemenin ve gelişmenin Batının girdiği yola girmekle gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda sosyalizm tüm gücüyle, kapitalist ülkelerin çok uzun zamandan beri sahip olduğu modernizme ulaşmaya çabalayan bir rejimden başka bir şey olamamaktadır (Mires, 1999: 362).

Böylece Avrupa tarihi yaşanması gereken, insanlığın yaşayacağı genel tarih düzeyine çıkartılarak evrenselleştirilmektedir. Dünyanın Avrupa dışında kalan geniş bölgelerinde farklı tarih ve kültürler hüküm sürmektedir (Parasız, 2005: 24).

Marksist yazarlara göre insanlık, verimliliğin ve üretici güçlerin gelişimini sağlamak için yukarıdaki merdivenin üzerinde adlandırılan aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Rostow'a göre ise insanlığın, verimliliği geliştirmek için merdivenin altında adlandırılan aşamalardan geçmesi gerekmektedir.

Marksist gelişme modeli ve Rostow'un temsil ettiği burjuva gelişme modeli sadece gelişmeye kimin önderliğinde ulaşılabileceği noktasında farklılaşmaktadır. Rostow'un gelişme stratejisinde özne parti, elit veya ordu, Marksist gelişme stratejisinde ise özne proletarya olmaktadır. Proletarya az gelişmiş ülkelerde sosyalist toplumun alt yapısını oluşturmak için üretici güçleri geliştirmek, feodalizmi tasfiye etmek, emperyalizmden kurtulmak gibi burjuva sınıfının rolünü üstlenmek durumundadır:

Ortak yanı ise ilerleme ve Sanayi medeniyetini ortak amaç olarak benimsemeleridir. Çalışmaya esas modellerin başarılı olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, son tahlilde iki gelişme modelinin de sanayileşme ve ilerleme odaklı aynı temel pozisyona sahip olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki şemada görüldüğü gibi marksist tarih ve toplum anlayışına göre sosyalist toplum kapitalist toplumun devamı niteliğindedir. Batılı kapitalist toplumlar tarafından başarılan sanayileşme sosyalist toplumu oluşturmanın ön koşulu olarak görülmektedir. Buradan hareketle bu süreci yaşamayan az gelişmiş ülkeler önce sanayileşmelerini oluşturmak durumundadırlar (Bunu oluşturacak aktörler yukarıda zikredilmişti).

Gerek Rostow'un aşamalar teorisindeki ve gerekse de Marksist aşamalar teorisindeki temel inanç Avrupa-kapitalist-toplum biçiminin insanlık için evrensel olarak zorunlu ve geçerli bir toplum olduğu düşüncesidir. Yani Avrupa tarihi evrenselleştirilerek diğer Avrupa dışı tarihler yok sayılmaktadır. Marksist modelde sosyalist topluma geçişte zorunlu olarak görülen kapitalizmin üretim, tüketim, teknik ve ahlaki yapısı sorgulanmamakta, bilakis Avrupa sanayi medeniyeti temelinde derinleştirilmektedir.

Marksist modelin temel unsuru, üretici güçlerin sosyal sınıfların ilişkilerinden bağımsız ve objektif olarak gelişmesi olarak ifade edilmektedir. Eğer toplumsal formasyonlar üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin toplamından oluşmaktaysa, bu durumda her iki gelişme modelindeki toplumsal formasyonların üretici güçleri arasında bir fark bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

İster Marksist gelişme modelinde sınıfsız toplumun adı olan "komünist toplum" isterse bu modele alternatif olarak ortaya çıkan ve Rostow'un temsil ettiği burjuva gelişme modelindeki "yaşam kalitesi" olsun batı teknolojisinin temeli üzerinde

kurulması tahayyül edilen toplum biçimleri olmaktadır. Teknolojik gelişim ve üretimin artması gibi insan unsurunun dışında olan nicel ve materyal faktörler her iki modelde de gelişme ve ilerlemenin ölçüsü olarak alınmaktadır. Diğer bir deyişle bu modeller siyasal, sosyal, kültürel, sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji gibi unsurları dışlayıp ekonomist bir bakış açısına sahip bulunmaktadır.

Üçüncü dünya ülkelerine önerilen, özünde birbirinden farklı olmayan bu tarihsel aşamalardan geçilerek bahsedilen ilerleme ve gelişmenin son durağı olan ve sermaye birikimine dayanan Avrupa sanayi medeniyetine ulaşılmasıdır. Burada sadece terimsel olarak bir fark bulunmaktadır: Marksist gelişme modeli=sosyalist sanayi medeniyeti. Rostow'un Gelişme Modeli = kapitalist sanayi medeniyeti

Avrupa merkezci ve ekonomist bakış açısına sahip olan bu modeller "azgelişmiş ülkelerin" özgürlüğünü, kurtuluşunu ve bağımsızlığını üretimin ve üretici güçlerin geliştirilmesinde görmektedirler. Üretime ve özellikle sanayi üretimine daha doğrusu sermaye malları üretimine büyük önem ve öncelik atfetmektedirler. Her iki gelişme modelinde de üretim benzer bir iktisat mantığı ile fonksiyon göstermektedir. Buradan hareketle bu modellerin birbirlerinden farklı ve birbirinin alternatifi olmaktan ziyade aynı gelişme konseptinin iki varyasyonu olmaktan öteye geçememektedirler.

Ayrıca yakın tarih bize göstermiştir ki, bu gelişme modellerinin toplumlara politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik maliyetleri olmuştur: Örneğin Sovyet Sosyalizminin, batılı ülkelerde ortaya çıkan sanayi uygarlığının yani "gelişmeyi" totaliter (baskıcı ve demokratik olmayan) bir rejim altında zamanı mümkün olduğunca kısaltarak yakalamaya çalışıp aradaki farkı telafi etmek isterken, Stalin döneminde yaklaşık üç milyon Kulak'ın öldürüldüğü, kitlelerin yoksullaştığı, kültürel değerlerin ve ekolojinin tahrip edildiği bilinmektedir. Yine fazla uzağa gitmeden Türkiye'ye baktığımızda, Rostow'un modeline göre sanayi uygarlığı yakalanmaya çalışılmış ve bu perspektif hızlı sermaye birikimi oluşturmak isteyen otoriter-bürokratik bir devletin şartlarını hazırlamıştır. Tek parti dönemi de bunun somut bir örneğini oluşturmaktadır. Ancak gerek Rostow gerekse de Marx'ın ortaya koyduğu modellerin söz konusu olumsuz dışsalıkları çalışmanın çerçevesini aşmaktadır. Bu çalışmadan hareketle gelişme modellerinin otoriter rejimler ve demokrasi bağlamında ikinci bir çalışmayla ele alınmasında fayda vardır.

Kaynaklar

- Amin, Samir (1975): Die ungleiche Entwicklung, Hamburg.
- Biermann, W. ve Kößler, R. (1977): Imperialismus Analyse auf Basis einer Akkumulationstheorie, in: IAB, Studien zu Imperialismus, Abhängigkeit, Befreiung.
- Brunner, O., Conze, W. ve Koselleck, R. (Hrsg.), (1975): Geschichtliche Grundbegriffe, 2. Bd. , Stuttgart .
- Frank, A. G. (1973): Die Entwicklung der Unterentwicklung, in: Krippendorf E. (Hrsg.), Internationale Beziehungen, Gütersloh .
- Gönel, Doğaner Feride (2010): Kalkınma Ekonomisi, Ankara.
- Hassel, Peter, (1990): Marxistische Formationstheorie und der Untergang Westroms in: Fischer, Alexander ve Heydemann, Günter(Hrsg.): Gesellschaft für Deutschlandforschung, Bd. 2, Berlin, S. 80-95.
- İlkin, Akin (1974): Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul.
- İşgüden, Tamer, Ercan, Fuat ve Türkay, Mehmet (1995): Gelişme İktisadı, Kuram Eleştiri-Yorum, BETA Basım Dağıtım, İstanbul.
- Knall, B. ve Wagner, N. (1986): Entwicklungsländer und Weltwirtschaft, Darmstadt. Kurzer Lehrgang der KPdSU (B), 1938.
- Manisalı, Erol (1978): Gelişme Ekonomisi, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. , MEW, 28. Bd.
- Marx, K. Ve Engels, F. (1848): Manifest der Kommunistischen Partei
- Marx, K. , (1953): Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Berlin
- Mires, Fernando (1999): Gibt es ein Leben nach der Globalisierung? İn: W.v. Bülow / E. Hein / K. Koster / K. Krüger / H. P. Litz / C. Ossorio-Capella / K. W. Schüller (Hrg.): Globalisierung und Wirtschaftspolitik, Marburg.
- Öztürk, Nazım (2005): Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım, Roma Yayınları, Ankara.
- Parasız, İlker (2005): Kalkınma Ekonomisi, Ekin Kitabevi Bursa.
- Rostow, W. W. , (1960): Stadien wirtschaftlichen Wachstums, Göttingen.
- Salin, E. , (1968): Unterentwickelte Länder: Begriff und Wirklichkeit, in: Fritsch, B. (Hrsg.) Entwicklungsländer, Köln ve Berlin.
- Stalin, J. , (1974): Diyalektik ve Tarihi Materyalizim, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- Stöhr, Matti (2008): Ohne antike Sklaverei kein moderner Sozialismus“. Über die marxistische Formationstheorie in der DDR-Althistorie.
- Taban, Sami ve Kar, Muhsin (2014): Kalkınma Ekonomisi, Ekin Kitabevi Bursa.
- Tjaden ve Tjaden-Steinhauer (1973): Klassenverhältnisse im Spätkapitalismus, Stuttgart.